

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

**Van dag tot dag op een reis naar de landschappen
Napoe, Besoa en Bada. (*)**

Door P. SCHUIJT.

Het was op den vroegen morgen van den 29en Augustus 1910, dat zendeling ten Kate en ik, in gezelschap van een aantal dragers het christendorp Kasigoentjoe verlieten en de reis aanvaardden naar bovengenoemde berglandschappen. Na de Poenarivier overgestoken te zijn, gaat het langen tijd door vlak terrein en langs menige welige tuin der Kasigoentjoebewoners. Een klein uur geloopt hebbende, betreedt men het dichte bosch, waar de zonnestralen, die zoo pas den rug al flink verwarmden, ons niet meer kunnen bereiken. Dit voordeel heeft echter een ander nadeel, want een beschaduwde weg in een streek waar veel regen valt, is gewoonlijk in hooge mate modderig. Men doet daarom maar verstandig zich hier van schoenen te ontdoen en blootvoets den tocht te vervolgen; ook om een aantal riviertjes, die doorwaad moeten worden, is dit wel noodig. Het hinderlijke van het blootvoets loopen op dergelijke natte wegen is evenwel dat zich tal van kleine bloedzuigers aan de voeten vasthechten. Vooral de weg naar Napoe is in dit opzicht berucht. De Toradja's besmeren hunne voeten met asch of met sirihspeeksel om zooveel mogelijk voor de aanvallen dezer beestjes gespaard te blijven en werke-

(*) Zie het kaartje Meded. LIV pag. 287.

lijk bleek mij dat dit goede middelen zijn. Toen we het gebergte bereikt hadden en de meest beruchte bloedzuigersstreek zouden doortrekken, bakerden we onze voeten zoo goed mogelijk in, zoodat ze voor deze kleine vijanden niet te bereiken waren.

Ruim drie uur hadden we door dit vlakke boschterrein geloopt, toen de weg zachtjes aan begon te stijgen. Het geheele zoeven doorgetrokken vlakke terrein moet vroeger een welvarende streek zijn geweest met tal van dorpen, die echter door de roofzuchtige To Napoe zijn geplunderd en verwoest.

Op een hoogte van 100 meter komt men bij de eerste rustplaats, B a b a I m p o geheeten, zoo genoemd omdat de rivier Impo zich hier in de Mao-rivier ontlast (Baba = monding). Even voordat men te Baba Impo komt moet de breede Mao-rivier overgestoken worden. Dit moet geschieden op een punt waar de Mao in wilden stroom tusschen groote rotsblokken door naar beneden valt. Een boomstam, die in 't midden der rivier op één dier rotsblokken als peiler rust, dient hier als brug. Het kostte mij veel zelfbeheersching over dezen boomstam heen te loopen zonder de dupe te zullen worden van mijn angst dat ik zou uitglijden en in dien woesten stroom zou nederstorten.

Na te Baba Impo gerust en gegeten te hebben zetten we onze reis voort. Nu ging het vrij snel naar boven; op sommige plekken was de weg zeer steil; echter wordt het klimmen zeer vergemakkelijkt door het groote aantal steenblokken en boomwortels, die dienst doen als treden van een trap. De weg gaat hier ook voortdurend door zwaar bosch, zoodat men geen hinder heeft van de brandende zon. Na de rustpunten Noenoe Soi en Antja gepasseerd te zijn kwamen we 's middags 3 uur aan een open plek, T a l a genaamd (900 meter hoog). Hier

lieten we een hut voor ons bouwen op een punt waar we een bijzonder mooi uitzicht hadden over de Possostreek; jammer dat een gedeelte van dit schoone vergezicht ons door hooge boomen werd benomen.

Het woord Tala beteekent: bamboe. Dit is n.l. de hoogste plek op deze berghelling waar nog bruikbaar bamboe groeit. Dit wil echter niet zeggen dat bamboe op een grootere hoogte dan 900 meter niet groeien kan. In het meer dan 1000 meter hooë landschap Napoe wordt bruikbare bamboe (voor bouw materiaal) op sommige dorpswallen en hier en daar in een bosch aangetroffen. Het is opvallend dat de rustplaatsen op de Oostelijke berghelling naar boomen of planten zijn geoemd, terwijl de namen der rustplaatsen op de Westelijke berghelling geschiedkundige of andere beteekenis hebben. Misschien is dit hiermee in verband te brengen, dat de bewoners van de Possostreek een landbouwend, die van Napoe een oorlogszuchtig volk waren. Enkele van de namen der rustplaatsen aan den Napoe'schen kant duiden de beteekenis aan die deze plekken hadden voor de krijgstochten der To Napoe.

30 Augustus. We hadden onze hut zoodanig laten plaatsen, dat we 's morgens terstond al bij het ontwaken een mooi gezicht konden hebben op den zonsopgang. Helaas was de lucht bewolkt en genoten we niet wat we hadden kunnen genieten. Toch was het verrukkelijk te zien hoe groote stralenbundels door de wolken heenbraken, een lagere wolkenlaag van boven schitterend verlichtend. Dit deed mij denken aan de wolken in het leven; men ziet ze donker of verlicht al naar het standpunt waarop men staat. Hoe dichter men leeft bij den hemel, hoe meer men den glans van Gods heerlijkheid ziet, die achter wolken soms verborgen is!

Na ons voor de verdere reis toebereid en gegeten te

hebben, vertrokken we om half acht van Tala. Het ging nu weer snel naar boven, soms met zeer steile klimmingen. Na $2\frac{1}{2}$ uur komt men op de rustplaats NOMPI NOMPI, waar een stevige, groote hut is gebouwd. Deze plek is genoemd naar een daar voorkomende soort harsboomen, welker hars gebruikt wordt om het gezicht te versieren. Hier is men op een hoogte van 1600 meter; de stijging van Tala tot NOMPI-NOMPI bedraagt dus 700 meter. Het is hier 's morgens om half elf vrij koud; de warmte van een vuurtje doet goed en men zoekt een luw plekje op om tegen den kouden wind beschut te zijn. Onze dragers zaten alle vlak rondom 't vuur geschaard en hielden hunne handen daarboven, zooals wij dit 's winters bij de kachel doen.

De plantengroei is nog rijk, maar toch minder zwaar. Stoere woudreuzen als beneden ziet men hier niet meer. Hier en daar komen eikensoorten voor. Naarmate men hooger komt treedt de Pandanus meer en meer op den voorgrond; deze boom behoeft veel vocht. Doordat de berg haast geregeld door wolken is omhuld is de bodem hier dan ook altijd nat. Hierdoor wordt ook de mosgroei steeds sterker naarmate men hooger komt.

Na te NOMPI-NOMPI een poos gerust te hebben, gingen we verder opwaarts. Een klim van ruim 500 meter stond ons nog te doen om den top van het scheidingsgebergte te bereiken. De plantengroei is op dit gedeelte heel eigenaardig. Alles is met een dikke moslaag bedekt. Het is of men loopt door een sprookjeswereld, vooral dicht nabij den top. Slechts sneeuw ontbreekt om deze omgeving te maken tot een waren wintertuin. Het geboomte is laag; soms niet meer dan kreupelhout. Vogels hoort of ziet men nauwelijks meer; krekels, die overal elders in de lagere bosschen een luid, hoewel onaangenaam woudconcert geven, hoort men hier niet. Het is

alsof men hier van alles verlaten is, en als men lang door deze omgeving geloopt heeft, wordt men vanzelf wat somber gestemd. Geen wonder dat de Toradja's het er voor houden, dat in zulke streken de geesten verblijf houden. Dicht nabij den top vindt men dan ook een plek, die *Tineba* heet (van het Napoe-woord *teba*: uitgehouwen), zoo genoemd omdat de weg daar als in de berg uitgehouwen is. Hier zegt men, dat de geesten wonen. Van *Tineba* moet men nog ongeveer 200 meter klimmen om den top te bereiken. Deze wordt *Hodanga* genoemd. Dit woord beteekent: plaats van het ophangen. Toen ik informeerde waarom die plek aldus werd genoemd, kreeg ik ten antwoord, dat men bij jachtpartijen gewoon was daar den buit op te hangen en te slachten. Onwaarschijnlijk komt mij dit niet voor, want er liggen op die plaats heel wat beenderen van dieren. Evenwel schijnt men ook een andere beteekenis aan dat woord gehecht te hebben. In het verslag van den Heer Alb. C. Kruyt in het Tijdschrift van het Koninkl. Nederl. Aardr.kundig Gen. 2e serie dl. XXV, 1908, afl. 6, kan men lezen op blz. 1282, dat de *To Napoe* wanneer ze na een strijd met de *Possostammen* vrede sloten, daarbij gewoonlijk beloven moesten, dat ze hunne rechtegewoonten, die ze op een onbillijke wijze steeds op de *Possostammen* toepasten, op bedoelden berg zouden ophangen, om in het *Posso'sche* gekomen de rechtegewoonten van de *Possostammen* te volgen.

Men is op de *Hodanga* 2170 meter hoog. Uitzicht heeft men hier helaas niet; aan alle kanten wordt dit door geboomte belemmerd.

Nu gaat de weg naar beneden; zoo nu en dan moet er echter nog flink geklommen worden. De weg loopt langs den voet van den *Hoeba*, een afzonderlijk staanden berg. Men heeft hier ook weer een rustplaats, die evenwel zelden

gebruikt wordt, omdat deze streek veel te modderig is. Tal van modderpoelen maken het dalen zeer moeilijk. De bodem schijnt hier een zeer harde onderlaag te hebben, die het water niet doorlaat. De dikke mos- en bladerenlaag gaat hierdoor rotten en zoo ontstaan die modderpoelen. Op sommige plekken, waar het voetpad diep uitgesleten is komt ook inderdaad een harde kalklaag voor den dag en op zulke plekken vindt men steeds stilstaand of stroomend water; hieruit blijkt dus dat die kalklaag voor water ondoordringbaar is.

's Middags 2 uur kwamen we weer aan een open plek, de bekende rustplaats Pododoa, die naar taxatie op een hoogte van 2000 meter ligt. We hadden dezen dag dus 1200 meter geklommen en waren weer ongeveer 200 meter gedaald. Hier laten we onze tent maken, d.w.z. een hut van boomtakken, met bladeren, varens of gras als dakbedekking. We hebben hier het uitzicht op den Hodanga en den Hoeba en in het dal van de Maboe, een rivier die zich met de Mao vereenigt en zich in de Poenarivier ontascht. Merkwaardig is, dat de bronnen van de rivieren die naar het Oosten stroomen aan de Westzijde van het scheidingsgebergte liggen.

Op NOMPI-nOMPI hadden we het koud, maar te Pododoa niet minder. 's Middags tusschen 2 en 4 uur gedurende het maken van de tent stonden we te bibberen en te klappertanden. Beter ging het toen onze hut klaar was en we ons in een deken konden wikkelen. Gedurende den nacht hing een dikke mist over den berg. Reeds heel vroeg werd ik wakker, ik kon niet meer slapen van de kou.

31 Augustus. Toen we vertrokken stond de zon al vrij hoog, maar we voelden haar warmte nog niet. Al dalende komt men door de streek Rano-rano, zoo genoemd naar een aantal meren, waarvan er een zestal te zien zijn.

De aanwezigheid van deze meren mag mede als een bevestiging beschouwd worden van hetgeen ik boven zeide over een voor water ondoordringbare onderlaag van den bodem. De weg is in deze streek in hooge mate modderig en er is hee! wat schipperswijsheid toe noodig om zoodanig van den eenen boomwortel op den anderen te laveeren, dat men niet op de een of andere plek tot de knieën of hooger in de modder geraakt. Na 2½ uur loopens kwamen we aan de plek, waar het bosch plotseling ophoudt en vanwaar het verdere gebergte enkel met gras is begroeid; dit punt heet Poramboea. Van hier uit hadden wij het eerste gezicht op Napoe, waarvan echter slechts een klein gedeelte zichtbaar was, want het uitzicht over de geheele vlakte werd ons door een wo!kenlaag benomen. Het was als zagen we een uitgestrekt sneeuwveld voor ons, zoó mooi effen was die witte wolkenlaag. Wanneer tegen 't midden van den dag de wolken tegen de bergen zijn opgetrokken, is van Poramboea uit de geheele Napoevlakte te overzien.

Als in vroeger tijd een gezelschap Napoe-mannen er op uit was geweest om zout te stoken aan de kust (gewoonlijk roofden zij het van de andere zoutstokers), om rotan te zoeken in ver afgelegen bosschen, of om koppen te snellen, en ze waren van hun verren tocht tot Poramboea wedergekeerd, dan gaf men dit aan zijn verwanten te kennen door op Poramboea een vuur te branden. Aan de opstijgende rookwolk zag men dan in Napoe dat er terugkeerende bloedverwanten in aantocht waren, en tevens wist men dan dat zij voordeel gehad hadden op hunne tocht. Haastig werd dan voor de terugkeerenden rijst gestampt en werden de rijstpotten te vuur gezet, opdat men hen terstond met een feestmaal kon ontvangen. (De naam Poramboea beteekent: plaats waar rook gemaakt wordt).

De geheele Napoevlakte kregen wij pas te overzien toen wij nog een flink eind gedaald en op de rustplaats Malahenna gekomen waren, die gelegen is tusschen twee riviertjes, de Kahalaloe ten Noorden, de Malahenna ten Oosten. Het is voor een Hollander, die reeds geruimen tijd tusschen de bergen gezeten heeft, verrukkelijk zich plotseling voor zulk een wijd gezichtsveld geplaatst te zien. Van boven af maakt het Napoeland den indruk één groote grasvlakte te zijn, slechts in de verte door hooge bergen omzoomd. Een meer is zichtbaar in het Noordelijk deel van de vlakte en een klein meer in 't Zuiden, als ook de Hamboe, een rivier die door 't Oostelijk deel van de vlakte zich kronkelt en in Noordelijke richting stroomt, om zich later in de Tawaelia te storten, die langs den Westelijken rand naar 't Zuiden stroomt. Bij 't begin van de Napoevlakte neemt de Hamboe een zijrivier in zich op, de Poëhoe geheeten. Dicht bij deze samenvloeiing ligt het eerste Napoedorp Sabingka of Hambingka. Terstond valt de bijzondere bouw van de Napoe'sche huizen hier op; men ziet niets anders dan een hoog, spits dak, waaronder verschillende balkenlagen, waarop het huis rust. Het dak wordt tot op den vloer doorgetrokken opdat men van binnen voor de kou zoo goed mogelijk beschut is. De ingang van 't huis is voorzien van een deur, die van binnen ook afgesloten kan worden. Hoe vreemd deze huisbouw op 't eerste gezicht ook is, hij heeft toch iets sierlijks. Ook hierin komt uit dat de bevolking van de Berglandschappen, wat smaak betreft, hooger staat dan die van de Possostreek.

Na 2 uur door de Napoevlakte (die hier en daar nog wel oneffenheden heeft) in de richting Oost-West geloopt te hebben, komt men voorbij het oude stamdp Lamba, dat vrij wel in 't midden van dit land ligt. Even voor dit ver'aten dorp stroomt de Kalae, die niet ver van hier de

Malei in zich opneemt en zich later in de Tawaelia ontlast. Van Lamba nog ongeveer een uur loopens, en men komt langs het verlaten dorpje Peore, nadat men even van te voren het riviertje Hawia is overgegaan. Peore is het dorp waar den 16en October 1907 de gouvernementssoldaten werden overvallen; een ruwe plank met de woorden „hier rusten" en eenige andere letters er in uitgesneden, wijst de plek aan waar enkele bij die gelegenheid gesneuvelde soldaten begraven liggen. Bedoelde schermutseling had plaats toen de To Napoe aan den aanwezigen Bestuursambtenaar hunne onderwerping kwamen aanbieden. Oema na Soli, het toenmalige landschapshoofd, sneuvelde; Oema na Tahoengki, het tegenwoordige landschapshoofd kwam er goed af door 't eerst weg te vluchten, terwijl Oema na Lolo, destijds hoofd van Peore, thans hoofd van Watoetaoe, te midden der kogels blijk gaf niets op zijn geweten te hebben door rustig te blijven staan. Thans is Oema na Lolo tevens plaatsvervangend landschapshoofd voor Oema na Tahoengki, die ziek is.

Van Peore 5 minuten loopens komt men eindelijk te Watoetaoe, dat aan den Westelijken rand van de vlakte ligt. Langs dit dorp stroomt de Pembangoe, die ook weer in de Tawaelia uitloopt. Vroeger lag hier ook het op gouvernementsbevel gestichte dorp Pembangoe. De lieden van Peore en Pembangoe zijn nu in één dorp vereenigd, hetwelk Watoetaoe (steenen mensch) heet, en zijn naam heeft ontvangen naar een steenen beeld dat daar wordt aangetroffen.

Te Watoetaoe werden wij verwelkomd door het waarnemend dorpshef Oema na Batili. Deze man was vroeger de voorvechter van Oema na Lolo en behoort tot den middenstand. Men heeft n.l. in Napoe drie standen: 1e die der Toeana (hoofden); 2e die der Kabilaha;

dit zijn waarschijnlijk slaven die zich als voorvechter onmisbaar hadden gemaakt en daardoor tegenover hunne heeren een vrijere plaats bekwamen; ze de stand der slaven.

De To Napoe noemen zich zelve nooit met dezen naam; zij noemen zich steeds To Pekoerehoea naar een klein bergje in de nabijheid van het dorp Lamba, dat Pekoerehoea heet. Hoe zij aan den naam To Napoe zijn gekomen is niet met zekerheid te zeggen, evenmin als het verklaard kan worden, waarom de bewoners van de Possostreek door die van de Berglandschappen steeds To Pakoe worden genoemd.

1 September. Wij bezochten het dorp Lamba, de gewijde plek voor de To Napoe. Daar bevinden zich drie geestehuizen en een aantal woonhuizen, die alleen bewoond worden ten tijde van een groot offerfeest. Het grootste der drie geestehuizen heet Howa en is ten gebruike van het geheele Napoevolk. De twee kleinere zijn 't bizondere eigendom van twee afzonderlijke geslachten. Onder Howa bevindt zich, aan de balken bevestigd, een kistje met de beenderen van een dapperen voorvader, Goema ngkoana geheeten, over wiens moed en kracht de wonderlijkste verhalen verteld worden. Bij elken aan te vangen strijd bracht men offers bij het kistje van dien voorvader om zich van diens hulp, althans van diens goedkeuring, te verzekeren. Goema ngkoana gaf dan door de wijze waarop hij het beenderenkistje deed bewegen te kennen of hij den strijd goedkeurde of niet; in 't laatste geval zag men dan van den voorgenomen strijd of sneltocht af.

In de geestehuizen worden de zegeteekenen der vroegere sneltochten bewaard. Voor iederen gesnelde kop heeft men in 't geestehuis (Nap. dohoenga) een van rotan gevlochten ring opgehangen. De scalp van den

verslagene bevestigde men tegen den buitenwand van 't gebouw.

Nog bevindt zich te Lamba een klein gebouw, waarin de lijken van voornamen worden bijgezet. Voorloopig legt men elk lijk in een afzonderlijke kist, maar wanneer er doodenfeest wordt gehouden, worden de beenderen in een groote kist verzameld, die eveneens in dit gebouwtje aanwezig is.

Het dorp Lamba is door een sterken, met bamboe begroeiden wal omgeven. Op dien wal heeft men tal van poppen geplaatst, die het dorp voor kwade invloeden moeten bewaken. Ze zijn vervaardigd van arengvezels en hebben dus een zwart voorkomen. Ze zijn alle van mannelijk geslacht en worden voorgesteld als strijdende, met een speer in de ééne en een schild in de andere hand. Hun strijd geldt dus de geestelijke boosheden in de lucht! Ach, wisten de To Napoe het, dat die niet te weerhouden zijn met een speer en schild, doch alleen door de kracht die door 't geloof in Christus is!

In één der geestenhuizen vonden we ook een aangekleed afgodsbeeld, in een hoek geplaatst, zóó dat 't haast niet op te merken was. De plaats van dit beeld karakteriseert wel eenigszins het godsdienstig standpunt der To Napoe. Het is als heeft men zijn godsdienst in een hoek geduwd. Het heidendom is bij de To Napoe lang zoo levend niet als bij de Toradja's van de Possostreek; de groote menigte bekommert zich om goden of geesten weinig; het zijn slechts enkelen die den omgang met de geestenwereld onderhouden. Sommigen zien hierin, dat de To Napoe rijp zijn voor het Christendom. Het komt ons echter voor, dat bij de To Napoe een geest van onverschilligheid heerscht en niet van onvoldaanheid met het heidendom.

2 September. We vertrokken 's morgens van Watoe-

taoe op reis naar het landschap Besoa. Eerst moesten we de Tawaelia over, een breede rivier, waarover een rotanbrug hangt. Deze brug slingert onder 't loopen erg en heeft een voetpad van slechts 5 rotans. Van hier af kan men de reis tot Besoa te paard maken; er is een vrij goede weg, die echter over menige steile berghelling leidt en door verscheidene modderige plekken voert. Het gaat eerst door de tuinen van Watoetaoe, die zich tot de rivier Rompo (Nap. drijf hout) uitstrekken, dat is tot op een afstand van $2\frac{1}{2}$ uur van Watoetaoe. Velen van de lieden die te Watoetaoe thuis hooren (d.w.z. daar hun woning behooren te hebben), wonen hier nog in de tuinen, zonder te Watoetaoe een huis te bezitten. Het is hier dus een nog niet volkomen geordende toestand. Het dorp Watoetaoe, dat thans uit 27 huizen bestaat, zou minstens tweemaal zooveel woningen tellen, wanneer allen die bij dat dorp worden gerekend te behooren er ook werkelijk woonden. De To Napoe zijn in het nakomen van de bevelen van het gouvernement niet zoo vlug als de Toraja's van de Possostreek en het schijnt dat 't Bestuur met dit onstuimig volkje ook meer geduld oefent eer het tot geweld overgaat. Zeer zeker is 't voor de To Napoe, die zoo lang gewend zijn geweest door ieder gehoorzaamd te worden en alles op hun wenken te ontvangen, geen kleinigheid plotseling zelf te moeten gehoorzamen en de eischen van 't gouvernement te moeten nakomen. In het bebouwen van hunne rijstvelden zijn de To Napoe uitermate lui en daarom is 't geen wonder dat het Bestuur wat geduld met hen oefent en hen voorloopig nog toestaat in hun rijsttuinen te wonen, in de hoop dat ze dan ten minste hun tuinen goed bewerken. Ieder weet echter, dat hij vroeg of laat een woning moet bouwen in 't dorp waartoe hij behoort en dat de rooibouw op de berghellingen langzamerhand weer door sawahbouw in de vlakte moet

worden vervangen. In vroegeren tijd moeten de To Napoe uitgestrekte sawahvelden gehad hebben. Toen ze zich aan het gouvernement onderwierpen was van sawahcultuur niets meer te bespeuren.

De Romporivier moet doorgewaad worden. Soms is deze rivier heel hoog, zoodat men er niet of ternauwernood over kan. Wij troffen het echter goed, want het paard ging er slechts tot den buik toe in. Deze rivier wordt gewoonlijk als grens beschouwd tusschen Napoe en Besoa. Een poos later kwamen we weer aan een breede rivier, die evenwel overbrugd was; zij heet Torire, is evenals de Rompo een zijrivier van de Tawaelia en ontlast zich in de laatste ongeveer bij het oude Besoadorp Ara. Hier kwamen we op 't midden van den dag aan en gebruikten we ons middagmaal. Het dorp Ara, dat eenige jaren geleden door een aardbeving verwoest werd en welks bewoners later werden verjaagd omdat ze 't bevel naar de Besoavlake te verhuizen niet nakwamen, zal waarschijnlijk weer hersteld worden. De grond blijkt daar zeer geschikt voor sawahbouw en als de vroegere bewoners van Ara, waarvan de meerderheid altijd nog verblijf houdt in de omliggende tuinen, zich op 't aanleggen van sawahs toelegt, dan is hun toegestaan zich weer te Ara te vestigen.

Ten Zuiden van Ara kwamen we op een hoog punt, waar naar het Noorden de vlakte van Napoe, naar het Z.W. die van Besoa was te overzien; deze hoogte heet Pembalilia. Van hier af hadden we echter nog ongeveer 2 uur te rijden eer we werkelijk in de Besoavlake waren. Deze vlakte maakte op mij een schilderachtiger indruk dan Napoe; ik denk, doordat de vlakte kleiner is en meer van nabij wordt afgesloten door hooge, donkere bergen. Wij begaven ons naar het dorp Doda, in de nabijheid waarvan een voorloopig schoolgebouwtje staat. Doda is

een dorp waar de huizen nog zonder eenige regelmaat door elkaar staan en dat voorzien is van een sterke omwalling. Later bleek mij dat alle dorpen nog in dien toestand verkeerden. Die omwallingen zijn natuurlijk thans overbodig nu rust en vrede door geregeld Bestuur verzekerd zijn. Het zijn dus thans niet meer dan gedenkteekenen aan den vroegeren tijd van onrust en gevaar. Tal van plaatsen zijn in de vlakte op te merken waar ook zulke omwallingen zijn geweest. Waarschijnlijk zijn dat dus plekken waar vroeger dorpen lagen en die door vijanden zijn verwoest.

Doda is de woonplaats van het landschapshoofd voor Besoa, O e m a n a L a n g a genaamd. Hij is een levendig man en 't kwam mij voor dat het zendingswerk van zijn kant wel steun zal ondervinden.

In het dorp Doda komen eigenaardige steenen voor; de menschen weten de herkomst ervan niet meê te deelen en gebruiken ze om er de palen van hun huizen op te plaatsen; ze zijn daardoor erg geschonden. Die steenen zijn voorzien van een mooie ronde holte, veel overeenkomende met de holte van een rijstblok. Daar sommige dier steenen vlakke kanten hebben rijst de vraag of het misschien maalsteenen zijn geweest; het is echter evengoed mogelijk dat ze als rijstblok hebben dienst gedaan.

Niet ver achter het dorp Doda ligt ook een groote ronde pot van zwaar granietsteen. Het schijnt één groote steen geweest te zijn die uitgehold is geworden. De middellijn van binnen is ± 1 meter, de wand is 1 d.M. dik, zoodat de middellijn van de buitenzijden af gemeten $\pm 1,20$ M. is; de diepte bedraagt $\pm 1\frac{1}{2}$ meter. Een groote verzameling van dergelijke potten in Besoa vindt men te Pokekea, waarover een uitvoerige beschrijving met teekeningen is te vinden in het boven reeds aangeduide verslag van den Heer Kruyt.

Evenals in Napoe was de sawahbouw in Besoa al heel lang bekend. Hier was ze evenwel niet als in Napoe in oneere geraakt. Toen Besoa onder het Nederlandsch Bestuur kwam verbouwde men de rijst voor een groot deel nog op sawah's. De sawahvelden waren echter niet zoo uitgestrekt meer als vroeger, doordat men, tengevolge van groote sterfte onder de karbouwen, den grond niet zoo gemakkelijk meer kon bewerken. Deze logge dieren joeg men n.l. in groot aantal de sawah's in om de aarde fijn te treden. Nu de menschen van gouvernementswege van ploegen zijn voorzien breidt de sawahbouw zich weer aanmerkelijk uit.

3 September. Van den Zondag is te Besoa weinig te bemerken. Er is nu wel een kleine school in de nabijheid van het dorp Doda, maar doordat er nog geen goeroe is (die er vroeger was is ontslagen en deed weinig aan zendingarbeid) wordt er 's Zondags nog geen bijeenkomst gehouden. Hoe gunstig steekt in dit opzicht de Possostreek reeds af bij dit land, want in de Possostreek komt de Zondag reeds in eere. In Besoa echter ziet men ieder aan 't werk en de menschen zouden niet begrijpen wat er bedoeld werd als er over den Zondag gesproken werd.

Evenals in Napoe hangt over het Besoadal des 's morgens een dikke mist, die pas tegen acht of negen uur optrekt. Hierdoor is het 's morgens kil en guur en zoekt men menigmaal het haardvuur op om zich wat te warmen. De omgeving heeft door dien nevel veel van een Hollandsch landschap in najaarskleed. Dik bedauwde spinnewebben ziet men bij tientallen tusschen boomtakken en grasstengels vastgehecht. Wanneer tegen een uur of negen de mist wegtrekt is men plotseling weer verrast door 't liefelijk tafereel dat het landschap Besoa te aanschouwen geeft. Men wordt verkwikt door de heerlijke

zonnearmte, die men in dit hoog gelegen land (\pm 1300 Meter) op 't midden van den dag zelfs gaarne opzoekt. Toen de zon goed en wel de nevelen had verjaagd en de hoge bergen aan den Z.W.kant der vlakte als plotseling uit den grond verrezen, weer zichtbaar waren geworden, vertrokken we van Doda om naar 't dorp Lempe (vlakte) te wandelen. Ook het dorp Lempe is binnen een sterke omwalling gebouwd, die dicht begroeid is met bamboe, dat hier en daar wel een hoogte van meer dan 10 M. bereikt. Vanuit het dorp Lempe zouden we een berg beklimmen om daar een paar merkwaardige oude steenen te bezichtigen. We wilden den weg zoo kort mogelijk nemen, maar kwamen daardoor in een moeras, waar we slechts met groote moeite en na herhaaldelijk van koers te zijn veranderd doorheen kwamen. Toen we eindelijk de bedoelde hoogte hadden beklommen en de twee groote steenen, die als hunnebedden op kleinere steenen zijn gelegd, hadden bezichtigd, kregen we weer gelegenheid den blik over de schoone vlakte te laten weiden. Donkere plekken, waartusschen schilderachtig de dorpen zijn gelegen, kronkelende lijnen van donker groen geboomte, dat de oevers der beekjes bedekt, teekenen zich sierlijk af tegen de lichtgroene grasvlakte, terwijl als om de afwisseling te volmaken de uitgestrekte sawahvelden het zonlicht in het water weerspiegelen. Men beweert wel dat Besoa vroeger een meer is geweest en toen ik, hieraan denkende, de vlakte nog eens overzag, trof het mij zooveel overeenkomst ze heeft met een polder als Beemster of Purmer vanaf een hoog punt gezien.

Het landschap Besoa is genoemd naar het dorp Besoa, dat vroeger ten Zuiden van Doda gelegen heeft. Het woord Besoa beteekent: scheur, barst. Nabij de plek waar vroeger het dorp Besoa lag vindt men in den grond een breede scheur. Ongetwijfeld is dus dat oude dorp

naar die scheur Besoa genoemd en is later de naam van het dorp op 't geheele landschap overgegaan.

4 September. Over het gebergte waarvan de Hantoboe de voornaamste top is, kwamen we dezen dag na een voetreis van 8 uren in het landschap Bada aan. De Hantoboe is bijna 2000 Meter hoog, dus hadden we van Besoa uit ongeveer 700 Meter te klimmen. Voordat men dien top heeft bereikt, krijgt men nog menigmaal een schoon uitzicht op Besoa. De weg gaat haast voortdurend over smalle bergrugjes, soms niet breeder dan 1 à 1½ Meter. Telkens komt men op plekken waar de aarde diepe scheuren vertoont of waar een gedeelte van den bergwand naar beneden is gestort. Men loopt dezen weg niet zonder nu en dan te huiveren bij de gedachte dat 't best mogelijk is dat zoo metéén een aardbeving het gedeelte van den weg waarop men loopt naar beneden doet storten. Deze streek is aan aardstoringen, meestal door aardbevingen veroorzaakt, zeer rijk. Overal ziet men groote grijze of geelachtige plekken tusschen het donkere geboomte tegen de berghellingen; al die plekken zijn aardstoringen. Hoe dichter men bij het landschap Bada komt, hoe meer men er ziet, en 't is misschien wel om al die kale geelachtige plekken tegen de berghellingen, dat dit landschap Bada (geel) genoemd wordt. Echter kan het ook zijn, dat die naam van het dorp Bada mpoe (in de wandeling kortweg Bada genoemd) op 't land is overgegaan, zooals dit ook geschied is met de namen Besoa en Pekoerehoea.

Als men van de Hantoboe afdaalt krijgt men tusschen 't geboomte door al iets van Bada te zien en men verheugt zich bij de gedachte niet meer bergopwaarts te behoeven. Hier wacht evenwel een teleurstelling, want een eindje verder gekomen bemerkt men dat er nog een dikke berg is die 't uitzicht belemmert. Al spoedig gaat het weer

naar boven en eerst als men op den top van dezen berg Pointo'a is gekomen, wordt men verrast door het verrukkelijk uitzicht dat de Badavlake van zulk een hoog punt te aanschouwen geeft. De Tawaeliarivier die wij in Napoe verlieten en die intusschen Oostelijk van Besoa, door een bergketen van dit landschap gescheiden, is voortgestroomd, ontmoeten we hier weder, in breedte toegenomen, zich kronkelend door de geheele Badavlake, die zich uitstrekt van het Oosten naar het Westen. Het zien van dit landschap herinnerde mij terstond aan den Boven-Rijn in Duitschland, alleen met dit verschil dat de omgeving van het landschap Bada veel grootscher en de vlakte veel kleiner is. Ongeveer 1000 Meter lag de vlakte beneden ons. Van deze hoogte komt men langs zeer steile en dikwijls gevaarlijke hellingen, in betrekkelijk korten tijd in de vlakte aan. Het eerste dorp dat men bereikt is Lelio en als men dan met een bamboevlot de Tawaeliarivier is overgestoken komt men in het dorp Bomba. Hier overnachtten wij in het geestenhuis.

Zulk een geestenhuis vindt men hier evenals vroeger in de Possostreek, in elk dorp. Het onderscheidt zich van de andere huizen door forscheren bouw en door een bijzondere trap, deze is n.l. altijd vervaardigd van een in de lengte middendoor gekloofden dikken boomstam, die zoodanig is uitgehold dat de treden zijn uitgespaard. Veelal is zulk een trap van dieren- of menschenfiguren voorzien en ook binnen in 't geestenhuis ziet men gewoonlijk op de wanden geteekende of uitgesneden menschenfiguren. Het inwendige van de geestenhuisen in Napoe, Besoa en Bada komt in hoofdzaak overeen met die der gewone woonhuizen. Om een haardvuur in 't midden is een vierkante ruimte voor 't uitvoeren van ceremonieele dansen; daaromheen zijn verhoogingen aangebracht waarop toeschouwers een zitplaats kunnen vinden en die door

vreemdelingen, die steeds in 't geestenhuis overnachten, als slaappleaats kunnen worden gebruikt. De versieringen in de geestenhuisen bestaan uit de zoo even genoemde teekeningen, uit een groot aantal buffelhorens van de buffels die op de verschillende feesten zijn geslacht en van een groot aantal ringen van rotan gevlochten, die aanduiden hoeveel koppen er gesneld zijn, waarboven gewoonlijk bij wijze van tropee een dikke bundel bebladerde takken van de *Caryota Rumphiana* is gestoken.

De geestenhuisen in de Possostreek zijn eenigszins anders. Deze zijn steeds voorzien van een dubbel dak en van een zolderbalk aan welks onderkant krokodilfiguren zijn uitgebeeld; deze dingen ziet men in de geestenhuisen der berglandschappen niet, uitgezonderd de lobo van Lamba in Napoe, waar we het dubbele dak wel aantreffen.

5 September. Begeleid door een hoofd van Bomba brachten wij bezoeken aan verschillende Bada'sche dorpen. Alle dorpen van Bada liggen nog, evenals die van Besoa, binnen hunne wallen. Op bevel van 't gouvernement zijn in die wallen op twee plaatsen groote gaten gemaakt, die dienen als in- en uitgang van een hoofdstraat, die men verplicht is door het dorp aan te leggen. De meeste dier dorpen zijn klein en tellen 8, 10 of 12 huizen, zooals bijv. Lelio, Bomba, Bada en vele andere. Enkele zijn heel groot, zooals Boelili, Gintoe, Bada mpoe. Het dorp Boelili heeft zelfs 4 geestenhuisen en evenzoo Bada mpoe. Te Boelili werden we heel vriendelijk ontvangen, al spoedig kwam men ons een mandje rijst, waarin twee eieren, aanbieden als bewijs van vriendschap, hetzelfde geschiedde ook in het dorp Kageroa. Te Boelili vindt men in de nabijheid van één der geestenhuisen een kleine heuvel, waarop tal van groote steenen liggen, sommige voorzien van teekeningen. Eén zoo'n steen zagen we met een dakje overdekt en onder dat dakje ook

een offertafeltje. Bij een anderen steen zagen we nog de overblijfselen van een dergelijk huisje dat er overheen had gestaan. Men schijnt deze steenen dus verschillende krachten toe te kennen en nu eens aan den één, dan weer aan den ander te offeren met betrekking tot verschillende omstandigheden. Ook vonden we hier bij dat heuveltje een groot mannelijk beeld, waarvan het hoofd echter was afgebroken en op de gezichtszijde vóór het beeld in de aarde lag. Een dergelijk groot beeld, doch vrouwelijk en ongeschonden zagen we ook in het dorp Bomba vóór het gestenhuis en aan een daarbij in de aarde gestoken stokje met een reepje foeja er aan bleek ons dat men ook aan het beeld godsdienstige waarde hecht.

Eén van de geestenhuisen van Boelili heeft aan de buitenwand nabij de trap op hout uitgebeelde menschenfiguren, op één waarvan nog enkele stukjes schalp vastgehecht zaten. In dat geestenhuis vonden we een zitbankje met een hoogen rug er aan, op den achterkant waarvan vrij sierlijk een vrouwenfiguur was uitgebeeld. In grooter aanal vindt men dergelijke bankjes ook in één van de geestenhuisen van 't dorp Lamba in Napoe, waaronder ook enkele sierlijk bewerkt; de uitbeeldingen waren daar echter dierenfiguren. Onbewerkt vindt men dergelijke zitbankjes met ruggen bijna in elke dohoenga (geestenhuis der Berglandschappen). Van het dorp Boelili ging onze voetreis verder door uitgestrekte sawahvelden. De smalle sawahdijkjes waren ons tot weg. Het gebeurde ons meermalen dat die glbberige dijkjes ons te glad werden en we plotseling met de handen op 't dijkje en met de beenen ter weerszijden in de sawah zaten. Toen we tegenover Bada mpoe kwamen (Bada mpoe beteekent „het eigenlijke Bada”) vonden we daar 't hoofd van dat dorp. Hij vertelde ons dat de bewoners van zijn dorp allen in de sawah's waren en daarom zagen wij af

van ons voorgenomen bezoek aan Bada mpoe. Nu begaven we ons naar het dorp Gintoe, maar moesten daartoe tweemaal de Ma'ei doorwaden, een breede rivier, die zich in de Tawaelia ontlast en die rood (malei), genoemd wordt omdat het water een vrij sterke bruine kleur heeft. Als men den tweeden keer deze rivier moet doorwaden gaat men tot het middel door 't water en heeft men al zijn krachtsinspanning noodig om zich in 't midden van den op dit punt sterken stroom op de been te houden. Het dorp Gintoe is een zeer groot dorp; bizondere dingen hebben we daar echter niet opgemerkt; het is de woonplaats van het landschapshoofd voor Bada. Voorbij het dorp Gintoe moest de Malei nog eens doorwaad worden, doch op een minder diepe plaats.

Aan den Oostkant waren we de Badavlake binnengekomen, aan den Westkant verlieten we haar weer, den oever van de Tawaelia volgend. Het voetpad ging hier door heerlijke frisch-groene grasvelden, welker gras voortdurend kort gehouden wordt door groote kudden karbauwen, die hier dagelijks weiden; het leek ons soms of we door Holiandsche weilanden liepen. Op sommige plekken deden die grasvelden ons zelfs denken aan een Hollandsch park, vooral daar waar een groote menigte chrysanthen en eenig geboomte een aardig effect maakten. Eindelijk kwamen we aan een punt waar over de breede Tawaelirivier een rotanbrug gespannen is. Op een brug van een dergelijke lengte is het bepaald angstig loopen; op deze brug heeft men een breedte van niet meer dan 5 c.M. om de voeten op neer te zetten; voortdurend moet men met de handen steunen op andere rotans om 't lichaam in evenwicht te houden. Aan de overzijde gekomen volgden we weer den rivieroever stroomafwaarts; de weg leidt ook hier weer door liefelijke vlakten en nog menig Bada'sch dorp trekt men voorbij.

De Tawaelirivier, die hier Belante genoemd wordt en verderop den naam Koro ontvangt wordt in deze streek meermalen in bergengten gedreven en heeft op zulke plaatsen een geweldige vaart. Eindelijk komt men aan een punt waar zij een bijna rechthoekige wending maakt. Duidelijk is daar te zien dat de rivier met geweld door een bergrug is heengebroken. Groote rotsblokken zijn op zij geduwd en liggen verspreid langs den oever en in den stroom. Nog langen tijd den Belante-oever volgend kwamen we eindelijk aan een punt, waar een zijrivier, de Toare, zich in de Belante ontlast. Daar moesten we van koers veranderen en de oevers van deze zijrivier volgen. Echter overnachtten we eerst in het dorp Toare.

Doch eer we Bada verlaten eerst nog een enkel woord over de bevolking der Berglandschappen. Het valt terstond op dat deze bevolking in lichaamsbouw en kleeding veel verschilt met die van de Possostreek. Vooral van de vrouwen valt dit het sterkst op. De meeste vrouwen zijn van middelmatige lengte; stevig gebouwd, en hebben een breed gezicht. De neus is veel minder plat dan bij de Possoërs en de neusvleugels zijn veel minder breed. Soms ziet men vrouwen met een bepaald mooi uiterlijk en met een bijna rechte, spitse neus. Zelfs zijn neuzen die het Joodsche type naderen niet zeldzaam. Het is maar jammer dat men de mooie trekken vaak uit het gezicht wegteekent door het te beschilderen en dat men reeds op jeugdigen leeftijd een ouwelijken mond heeft door de gewoonte van het uitslaan der tanden. Bij de mannen komt het andere type minder sterk uit, hoewel er ook vele zijn, die zich door forscheren lichaamsbouw en door sterkeren baardgroei terstond van de Possoërs onderscheiden. De kleeding der vrouwen getuigt van veel smaak. In het bewerken hunner kleedingstukken, het opstikken van allerlei kleurige lapjes of het borduren

van allerlei sierlijke figuren, toonen de vrouwen veel handigheid te bezitten. Ook de hoofdbanden, die men gebruikt om 't haar bijeen te houden, zijn dikwijls smaakvol versierd. Men heeft twee soorten hoofdbanden: 1e breede ringen van bamboe vervaardigd, die met vlechtwerk, met opstiksels of borduursels versierd zijn; 2e beschilderde hoofddoeken van geklopte boomschors. Deze doeken worden op tweeërlei wijze om 't hoofd gebonden; bij de eene manier wordt de doek ineengedraaid, zoodat ze veel doet denken aan een kerstkrans; de beide uiteinden worden ter weerszijden van 't achterhoofd waaivormig uitgezet. Bij de andere manier wordt de hoofddoek in haar geheel om 't hoofd geslagen, zóódanig dat ze veel doet denken aan een hooge slaapmuts, waarvan de punt naar voren is gevallen.

Wat mede opvalt als men de bevolking der berglandschappen gadeslaat is wel de vrijere omgang tusschen mannen en vrouwen. Terwijl het in de Possostreek gewoonte is dat de vrouwen géén deel hebben in besprekingen betreffende dorpsaangelegenheden en dergel., worden zulke vergaderingen door de vrouwen in Bada, Besoa en Napoe gewoonlijk bijgewoond en niet zelden is de stem van sommige vrouwen overwegend. In Napoe en Besoa zijn twee vrouwen, die zooveel als vorstin worden beschouwd en wier raad over verschillende aangelegenheden gaarne wordt vernomen en gevolgd.

6 September. Reeds vroeg waren we afgereisd van Toare. Ongeveer een uur de oevers van de Toarerivier gevolgd en haar niet zelden groote stukken doorwaad hebbende, komt men aan de plek waar de weg (voetpad) den rivieroever verlaat en steil naar boven gaat. Spoedig echter komt men door uitgestrekte grasvlakten, waarin nog menige plek is op te merken waar vroeger een dorp is geweest. Al die dorpen zijn bij een inval van de To

Koelawi verwoest geworden. De gevluchte bewoners dezer streek hebben zich toen in het West-Bada'sche gevestigd nabij de Belanterivier. Ter herinnering aan die verwoesting hebben ze een hunner dorpen toen Kageroa (verwoesting) genoemd. Na ongeveer drie uren loopens leidt de weg het dichte bosch in en niet voor den volgenden dag komt men hier weer uit. Van een weg kan daar in 't bosch eigenlijk geen sprake meer zijn, alleen hier en daar aan een afgekapt boompje kan men zien hoe men loopen moet. Boomstammen, die men in de lengte moet overloopen of die overgeklauterd moeten worden versperren bij honderdtallen den weg. Elk oogenblik voelt men zich aan de kleederen vastgegrepen door doornachtige lianen en varens en op gevaar af van zich telkens met de dorens de handen te verwonden moet men trachten ze te verwijderen; niet zelden gebeurt het dan dat zoo'n slingerend takje zich op een andere plaats weer aan de kleeren vasthecht en dan kan men weer opnieuw beginnen. Als men dan aan de voeten nog last heeft van tal van kleine bloedzuigers en men voortdurend de oogen den kost moet geven om toe te zien waar de gidsen loopen en hoe men de voeten op den glibberigen bodem moet neerzetten om niet te vallen, dan is 't loopen in zoo'n dicht bosch niet bepaald aangenaam; vooral wanneer steile hellingen veelvuldig zijn. De lichtzijde er van is evenwel dat men zelfs midden op den dag van de zonnearmte geen hinder heeft en dat men bij regen langen tijd beschutting heeft van het dichte bladerendak.

Aangezien de Oostelijke weg van Besoa in één dag kan afgelegd worden, hoopten wij dat dit ook 't geval zou zijn met den Westelijken weg, dien wij nu volgden. Onze dragers, tevens onze gidsen, waren ook van meening, dat dit wel kon, maar, zeiden zij, het zal wel haast donker zijn als we in Besoa aankomen. Daarom waren we

's morgens zoo vroeg mogelijk vertrokken en liepen we den ganschen dag door, alleen onderbroken door een pauze om te eten. Toen 't 5 uur 's middags was, dachten we er haast te zijn, vooral omdat we door 't geboomte heen reeds eenige bekende punten van Besoa hadden kunnen waarnemen. We meenden nog slechts een lage helling te moeten afdalen om in de vlakke te komen; maar menigmaal werden we teleurgesteld. Herhaaldelijk meenden we den laatsten klim gemaakt te hebben, als we ons kort daarna weer voor een nieuwen geplaatst zagen. Eindelijk dan (de zon ging al onder) meenden we werkelijk op de laatste helling te zijn; het einde van 't bosch scheen ons zeer nabij; dus wilden we het ook nog bereiken. Het duurde echter niet lang of het was pikdonker. De weg, overdag al met moeite te volgen, was natuurlijk in 't geheel niet meer te zien. Alleen door elkaar toe te roepen wisten we elkander nog te volgen. Maar weldra ging ook dit niet meer, de één na den ander plofte neer op de gladde berghelling. Enkele dragers hadden van de boomen wat hars gesneden; dit op een stok bevestigd en aangestoken bezigden we als fakkel. Zoo wisten we al zoekende nog een eindje voort te gaan. We konden echter het punt waar we meenden het bosch te zullen uitkomen niet bereiken, want met de duisternis werden we nu ook door een harden regenbui overvallen. Er was geen andere keus dan in den regen onder den blooten hemel op dezelfde plek waar we waren den nacht door te brengen. Een reislamp wisten we met heel veel moeite brandende te krijgen en onder een klein afdakje te plaatsen, zoodat de regen het licht niet kon blusschen. Bij het schijnsel van dit licht kon wat hout gekapt worden om een vuur aan te leggen. Het kostte veel moeite om van het natte hout een behoorlijk vuur te krijgen; na verloop van een paar uur hadden we

't echter zoo ver dat we er ons bij konden warmen en onze kleeren er wat bij konden drogen. De regen was gelukkig niet gestadig. Hoewel we na zulk een vermoeienden tocht groote behoefte hadden aan slaap, kwam van slapen natuurlijk niets. Voortdurend druk bezig het vuur aan te houden, brachten we daaromheen gezeten den nacht wakende door. Onze dragers, meer gewoon aan dergelijke ongunstige verblijfplaatsen, sliepen weldra rustig.

Zoo wachtten we het oogenblik af dat de eerste zonnestralen onze omgeving weer verlichten zouden. En toen we den volgenden morgen verder konden trekken en binnen korten tijd het doel meenden te zullen bereiken, toen hadden we nog menigmaal te klimmen en te dalen, en eerst na bijna 3 uur loopens kwamen we in Besoadorp Hangira aan.

Aangezien de terugreis verder langs dezelfde wegen ging, zou ik in herhalingen vervallen wanneer ik ook van de volgende dagen mijn dagboek ter lezing zond.

Koekoe.